

DINAMIKA OČEKIVANJA I PROMJENA U DVADESETOGODIŠNJEM PERIODU PRISUSTVA VJERONAUKU U ŠKOLI

Edina VEJO, Elma BEGAGIĆ, Muharem ADILOVIĆ,
Muamer NEIMARLIJA, Azemina DURMIĆ

UDK 37.011.33:28]
28:37.011.3-051

SAŽETAK: Cilj ovog rada usmjeren je na prikazivanje procesa implementacije, razvoja i aktuelnih trendova Islamske vjeronauke u školama. Sam postupak istraživanja bio je vođen pitanjima promjena faktora nastavnog procesa (nastavni plan i program, udžbenici i status predmeta) i profesionalnog profila vjeroučitelj(ic)a.

Kao strategija prikupljanja empirijskog materijala korištena je metoda ekspertnog intervjua u okviru koje su intervjuirani relevantni eksperti u kontekstu vraćanja Islamske vjeronauke u škole: univerzitetski profesor, predstavnik Islamske zajednice u BiH i vjeroučiteljica. U postupku evaluacije korišten je postupak kvalitativne analize sadržaja.

Rezultati istraživanja su pokazali da se prekretnica u formalno-statusnom značenju Islamske vjeronauke dogodila 2003. godine kada Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju regulira status Vjeronauke kao školskog predmeta. S druge strane, u dinamici NPP Islamske vjeronauke 2005. godina označava početak reformiranja NPP Islamske vjeronauke čije referentno mjesto je koncept "otvorenog kurikuluma". Zamišljeni kontinuum pristupa planiranju u nastavi definiraju dvije krajnje tačke: transmisijska programska orijentiranost i transformacijsko-transakcijska programska orijentiranost. Također, iako se status vjeroučitelj(ic)a unutar školskog sistema, u posljednje dvije decenije, poboljšao, i dalje ostaju pitanja strateške osmišljenosti njihove edukacije koja će odgovarati narastajućim izazovima.

Ključne riječi: Kvalitativno istraživanje, Islamska vjeronauka, dinamika i promjene, NPP, udžbenici, vjeroučitelj(i)ce

Uvod

Religijsko obrazovanje u vidu vjeronauke kao školskog predmeta u većini evropskih zemalja predstavlja sastavni dio odgoja i obrazovanja. Vjeronaučna nastava u BiH uvedena je ponovo nakon Drugog svjetskog rata u državne škole tokom 1991./92. godine, i od tada prošla je kroz niz promjena. Time je odgovor na složeno i zahtjevno pitanje, kakvo je pitanje dinamike očekivanja i promjena prisustva Islamske vjeronauke u školi

i to u periodu od dvije decenije, isto tako zahtjevan istraživački pristup.

Upravo zbog toga, ovo istraživanje posegnulo je za živopisnijim i interpretativnijim tumačenjima naznačene teme što nam omogućava kvalitativno istraživanje, smješteno u okviru našeg istraživanja u polje provedbe ekspertnih intervjua. Vođeci računa o složenosti koja se stavlja pred istraživačka pitanja, u radu su predstavljeni iskazi relevantnih subjekata procesa promjena dvadesetogodišnjeg prisustva Islamske

vjeronauke u školi. Rad daje pregled implementacijsko-razvojnih trendova Islamske vjeronauke kroz izmjene koje su se desile u pogledu na faktore nastavnog procesa, odnosno prikazuje dinamiku razvoja profesionalnog profila vjeroučitelj(ic)a.

Teorijsko konceptualiziranje istraživanja

Istraživačko pitanje dinamike očekivanja i promjena u dvadesetogodišnjem periodu prisustva

Vjeronauke u školama u Bosni i Hercegovini, teorijski situiramo u kontekst teorijskih koncepata škole. Svojim makroperspektivističkim i mikroperspektivističkim pogledima, teorije škole nastoje kritički sagledati projektovanja funkcija društva u školu, povratni utjecaj škole na društvo, ali i razumjeti mikroprocese, unutarškolske faktore i njihova djelovanja. Otud je razvijena intencija ovog istraživanja za konstantnim sagledavanjem, u logičkoj matrici interakcije i dinamike, dešavanja u nastavi Islamske vjeronauke i u društvenom prostoru oko nastave Islamske vjeronauke.

Multiplikator ovakvog pristupa je činjenica da je Vjeronauka kao školski predmet dvovalentno referirana: s jedne strane iz konteksta pozicije škole, odnosno obrazovne politike, a s druge strane iz okvira konkretne konfesionalne vjerske zajednice, odnosno društva u njegovoj cjelini. Orijentiranost na kretanje, procese u dvadesetogodišnjem periodu, insistira na otkrivanju, artikuliranju obzorca promjena koje (ni)su se dogodile kao prognostički relevantnim parametrima, vjerovatnih predviđanja budućih događanja.

Nacrt istraživanja

Od početka uvođenja Islamske vjeronauke u bosansko-hercegovačke škole proteklo je dvadeset godina. Ta činjenica predstavlja prigodu i naglašava potrebu za evaluacijom njenog statusa unutar našeg odgojno-obrazovnog sistema.

Realizirana je kvalitativna studija u kojoj su participirali odabrani stručnjaci iz ove oblasti.¹ Cilj istraživanja bio je usmjeren na prikazivanje procesa implementacije, razvoja i aktuelnih trendova Islamske vjeronauke u školama. Postavljena su bila dva istraživačka pitanja:

1. Kakve promjene su se desile u posljednjih dvadeset godina, koje se odnose na neke od faktora² nastavnog procesa Islamske vjeronauke?
2. Da li je u protekle dvije decenije došlo do izmijenjenog profesionalnog profila³ vjeroučitelja?

Obavljena su tri ekspertna intervjua: dva intervjua sa osobama koje su bile aktivno uključene u proces vraćanja Islamske vjeronauke u škole i borbi za njen ravnopravni položaj – univerzitetskim profesorom⁴ i predstavnikom Islamske zajednice u BiH⁵, te jedan ekspertni intervju sa vjeroučiteljicom⁶, koja je od samog početka uvođenja Vjeronauke kao fakultativnog predmeta aktivno uključena u nastavu.

Metoda ekspertnog intervjua, kao način prikupljanja verbalnih podataka koristi se sa namjerom dobivanja interesantnih sadržaja, pri čemu za istraživača eksperti ne predstavljaju “objekt” istraživanja, već svjedoke relevantnih procesa koji se nastoje prikazati.

Prema Gläser i Laudel (2006: 11) ekspertni intervju se koristi u rekonstrukciji činjeničnog stanja ili procesa s ciljem pronalaska naučnog objašnjenja. Bogner i Menz (2002: 46) nude sličnu definiciju eksperta: “Ekspert posjeduje tehničko i procesualno umijeće, kao i sposobnost interpretacije u pogledu na njegovo specifično profesionalno ili službeno polje djelovanja.”⁷ Postupak pripreme prikupljenih verbalnih podataka za obradu sastojao se od transkribiranja intervjua i minimalnog jezičkog uređivanja. U postupku analize empirijskog materijala korištena je kvalitativna analiza sadržaja prema Mayring (2000). Njeno osnovno obilježje jeste upotreba kategorija, koje su usmjerene na materijal, dakle nisu uvjetno izvedene iz njega. Za

kvalitativnu analizu sadržaja (prema Flick, 2009: 409) karakteristične su slijedeće etape:

1. određivanje materijala, odabir intervjua, odnosno interesantnih dijelova koji su relevantni za istraživačko pitanje,
2. analiza situacije u kojoj su dobiveni podaci,
3. materijal dobiva formalne karakteristike,
4. odabir smjera analize,
5. diferencijacija istraživačkog pitanja u skladu sa teorijskim vodiljama,
6. određivanje tehnike analize materijala,
7. definiranje jedinica analize,
8. analiza materijala i
9. interpretacija rezultata.

Rezultati istraživanja i zaključci

Implementacija islamske vjeronauke, njen razvoj i aktuelni trendovi

Religijsko obrazovanje u vidu vjeronauke kao školskog predmeta u većini evropskih zemalja predstavlja sastavni dio odgoja i obrazovanja. Vjeronaučna nastava u BiH uvedena je ponovo nakon Drugog svjetskog rata u državne škole tokom 1991./92. godine.

“U neke škole vjeronauka je uvedena ‘92. godine i to je dakle bez obzira na ratne okolnosti postao u nekom smislu izazov ne samo za Islamsku zajednicu ili neke ljude iz islamske zajednice, nego i za mnoge mussambe, da kažem vjerujuće intelektualce. [...] dakle vjeronauka nije uvedena kao predmet koji do tada nije postojao u iskustvima obrazovnim sistemima kod nas u Bosni i Hercegovini, pa i regionu, vjeronauka kao što je poznato bila sastavni dio obrazovnog sistema,

¹ Studijski odsjek Socijalne pedagogije i II ciklus studija Islamske vjeronauke “Menadžment kvaliteta u religijskoj edukaciji”.

² Odabrane kategorije: nastavni plan i program, udžbenici i status predmeta.

³ Odabrane kategorije: akademsko obrazovanje vjeroučitelja, položaj vjeroučitelja u školskom kolektivu i doedukacija.

⁴ Unutar transkripta intervjua označen kao EI1 (ekspertni intervju 1).

⁵ Unutar transkripta intervjua označen kao EI2 (ekspertni intervju 2).

⁶ Unutar transkripta intervjua označen kao EI3 (ekspertni intervju 3).

⁷ Samostalni prijevod s njemačkog jezika.

kurikulumu u školama kako dakle osnovnim tako i srednjim i prije Drugoga svjetskoga rata i dakle mnogi su prepoznali u tome kako bi rekao gestu povratka vjeronauke tamo gdje je ona nekada bila.” EI1 (R: 15–23)

Povratak Islamske vjeronauke u škole značio je istovremeno i povratak prava na slobodu vjeroispovijesti, te na javno izražavanje vlastitog mišljenja i vjerskog opredjeljenja građana Bosne i Hercegovine.

“Vjeronauka je kao što znamo sastavni dio obrazovnog sistema u velikoj većini Europskih zemalja i u okviru je ljudskih prava i sloboda ili međunarodnih dokumenata te vrste UN – ove konvencije i Europske deklaracije dakle i svi ostali normativi koji reguliraju ljudska prava i slobode omogućavaju roditeljima da u okviru redovnog školskog sistema izaberu i religijsko obrazovanje za djecu. [...] Mislim da je to logičan slijed demokratskog procesa koji se odvijao i da smo mi u u toku ovih proteklih dvadesetak godina vjeronauke prešli jedan važan put u osvajanju tih demokratskih prava i sloboda.” EI1 (R: 45–53)

Sam proces implementacije i integracije Islamskog vjeronauka u školski sistem do konačnog donošenja Okvirnog zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju 2003. godine, koji dozvoljava pohađanje časova Vjeronauke sukladno uvjerenjima učenika ili njihovih roditelja, stavlja je Islamsku zajednicu pred velike izazove, osobito na samom početku njenog uvođenja, dakle u ratnom periodu, što se prvenstveno ogledalo u nedostatku adekvatnog obrazovanog kadra, nepostojanošću nastavnih planova i programa i primjerenih udžbenika.

“Nas je dakle ova mogućnost uvođenja vjeronauke u škole potpuno zatekla i moram da kažem da smo bili vrlo nespremni [...], i ovi ljudi koji su se eventualno stavili

na raspolaganje i koji su mogli da uđu u školu, to su uglavnom bili svršeni medresa. [...], to su bili imami oni su bili obrazovani dakle, ne za taj posao, nego za posao imama, hatiba i muallima. Njihovo znanje u području pedagogije, u području didaktike, dakle metodike, pa evo i psihologije, što je, kao što je opće poznato, nužno da bi neko mogao da na elementarno mjerodavan način, kompetentan način da uđe u razred i da odgovori na zahtjeve škole i školske nastave. Dakle, oni nisu posjedovali ta znanja ili su ih posjedovali u sasvim nedovoljnoj mjeri.” EI1 (R89–97)

Status Islamske vjeronauke kao školskog predmeta ustanovljen je državnim krovim Zakonom o osnovnom i srednjem obrazovanju, koji je Vjeronauci osigurao ravnopravan status sa drugim predmetima, te stabiliziralo njen položaj, ulogu i identitet u odgojno-obrazovnom sistemu državnih škola u BiH.

“[...] status same vjeronauke unutar škole je vrlo kvalitetno i temeljito riješen [...] 2003. godine [...] Okvirnim zakonom o osnovnom i srednjem obrazovanju. Najžešća i najvažnija bitka u borbi za vjeronauku je zapravo otkrivena onog trenutka kada smo uspjeli, je li, isposlovati da zajedničkim je to snagama bilo i Katoličke i Islamske zajednice da taj Okvirni zakon bude definiran član 9. onako kako jeste definiran i mislim da se na osnovu njega status vjeronauke potpuno riješio i ustabilio na području cijele BiH.” EI2 (R: 142–147)

Iako član 9. navedenog Zakona između ostalog ističe važnost unapređivanja i zaštite vjerskih sloboda, tolerancije i kulture dijaloga od strane škole, postoje određene teškoće kada je u pitanju njegova provedba u srednjim školama.

“[...] iako se on u cjelini još uvijek negdje ne provodi, kao na primjer u Brčkom nemamo vjeronauku

u srednjim školama, nemamo u Republici Srpskoj vjeronauku u srednjim školama, al ne mi, Islamska vjeronauka, nema, nema je niko, nemaju ni ovi i to je sad nedostatak malo volje, je li, na primjer Pravoslavne crkve da na području Republike Srpske aktivira pitanje vjeronauke u svim školama, jer mislim da bi se to vrlo lahko riješilo po pitanju Brčkog jer to je nešto što treba riješavati, al u cjelini gledano, dakle vjeronauka je definitivno, njen status je riješen u 2003. godini donošenjem Okvirnog zakona. I svi ovi kasnije pokušaji itd. zapravo niko više ne govori o ukidanju vjeronauke, nego se može govoriti o relativiziranju njenog samog ovog statusa[...]” EI2 (R: 147–155)

Iako je svrha **nastavnih planova i programa** prvenstveno usmjerena na integraciju i pozicioniranje Vjeronauke kao predmeta, određujući ciljeve, okvirne sadržaje i metodičke postupke u realizaciji, nastavni planovi i programi Islamske vjeronauke, izrađeni u ratnom periodu, bili su, prvenstveno, utemeljeni na mektepskoj nastavi.

“Taj nastavni plan i program je više podsjećao na nastavni plan i program za mektepsku nastavu, nego za vjeronauku, što je također moguće razumjeti, dakle radilo se brzo, nije postojao nikakav obrazac, prethodnih iskustava, nikakva iskustva, dakle urađen neki nastavni plan i program.” EI2 (R89–97)

“[...] i nama je trebalo da prispjevamo za jednu takvu svijest ili jedno takvo osvjješćenje, dakle da vjeronauka nije mektepska nastava i da vjeronauka bez obzira što ona uvijek sadržava i formativnost, odgojnost, ona ipak je dakle školski predmet i njeno težište na informativnosti dakle, dakle ne na formativnosti.” EI1 (R252–255)

“Mi smo dakle pokušali ovim nastavnim planovima i

programima da otvorimo predmet vjeronauke prema drugim predmetima kako bi zapravo bila moguća ta korelacija. Zatim željeli smo da na veći stepen stavimo, povećamo taj senzibilitet za drugog, za specifičnost naše sredine. Ovo je ipak multikulturalna i to sa najdužom možda u Evropi tradicijom, multikulturalna sredina. To je zapravo neka vrsta našega emaneta mi to moramo njegovati bez obzira šta se događalo i mislim da nas ta svijest u nekom smislu može promovirati i da ovaj predmet može učiniti nadmoćnim nad nekim drugim predmetima jer, jer zapravo on mora da odiše to- tom nadmoćnom kulturom, mora da odiše ljudskošću, mora da odiše uvažavanjem drugoga i tako dalje. Mi smo pokušali dakle, upravo da tu vrstu senzibiliteta koji je fundamentalan za nas, da ga instaliramo u nekom smislu kao temeljni senzibilitet u ovim nastavnim planovima i programima i da ga kao takvog dakle ponudimo školi." EI1 (R259-269)

"Formirali smo jedan vrlo kvalitetan tim koji je imao svoju jezgru, ali i saradnike iz reda učitelja i drugih i počeo je raditi novi nastavni plan i program i okončan je prošle godine, jer smo sukcesivno donosili kako je dolazila ta devetogodišnja generacija. [...] Istovremeno smo počeli i sa donošenjem novog nastavnog plana i programa za srednje škole i evo hvala Bogu on je i donesen i radimo udžbenike. Iskorak jedan je napravljen, jako velik, sa jednog programa imamo jedan potpuno novi program za osnovnu školu, imamo potpuno novi program za srednju školu i imamo nove udžbenike." EI2 (R116-126)

"[...] urađena je ova revizija nastavnog plana jer su urađeni ovi novi udžbenici, dakle dosta je sve kvalitetnije i bolje i meni

je drago da je ove udžbenike radio i tim nastavnika koji su se iskusili već direktno u procesu nastave." EI3 (R45-47)

Za vrijeme uvođenja vjeronaučne nastave nisu postojali **udžbenici** Islamske vjeronauke, osobe koje su u to doba poučavale vjeronauku u školama su se služile postojećom literaturom improvizirajući nastavne jedinice.

"[...] mi smo se sami snalazili, [...] dobijem naslov onda malo uzmem islamsku čitanku, onda islamsku vjeronauku, malo uzmemo nešto što smo na Akademiji radili, malo Ilmihal, nekako osmislimo to i održimo čas, to je nekako tako dok nisu došli naši prvi udžbenici." EI3 (R39-42)

Prvi udžbenici Islamske vjeronauke pridonijeli su kvalitetnijem odgojno-obrazovnom radu i stvaranju identiteta vjeronaučne nastave u školi. Na zahtjev međunarodne zajednice isti su kasnije revidirani s ciljem uklanjanja uvredljivog sadržaja i sadržaja koji potiče na mržnju. Novi udžbenici su prilagođeni novoizgrađenim nastavnim planovima i programima.

"Udžbenici su relativno brzo urađeni, dakle već '95.-te '96.-te pojavljuju se udžbenici [...] Procjene govore da su to bili relativno dobri udžbenici, da oni nisu zaostajali za tim nekim elementarnim zahtjevima koji su postojali. Iako se u relativno kratkom vremenu pojavila potreba za revidiranjem tih udžbenika, ona je došla zapravo kao izraz, je li zahtjev međunarodne zajednice i političke situacije." EI2 (R116-126)

U razvoju položaja Islamske vjeronauke u školi uočljiva su dva vremenska intervala: prvo, od 1992. do 2003. godine, i drugo, od 2003. godine do danas. Prekretnica u formalno-statusnom značenju dogodila se 2003. godine kada Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju regulira status Vjeronauke kao

školskog predmeta. U istraživačkom smislu iritabilan je uvid o postojanju izvjesne neproporcionalnosti između intenziteta formalnog rješavanja statusa Vjeronauke u bosanskohercegovačkoj školi i relativiziranja njenog statusa (inicijativa Ministra obrazovanja Kantona Sarajeva, proljeće, 2011. godine) te strukture kandidata koji upisuju studij Islamske vjeronauke. Horkheimer (1937) uspostavljajući metodu Objektivnog razumijevanja smisla pruža nam metodološku vizuru usmjeravanja pažnje ka društvenim, privrednim, socijalnim, kulturnim okolnostima koje ljude kontekstualno potiču da misle, govore, djeluju, osjećaju na određeni način.

U dinamici NPP Islamske vjeronauke u dvadesetogodišnjem periodu, izdvajaju se dva intervala: prvi, od 1992. do 2005. godine, i drugi, od 2005. godine do danas. 2005. godina je početak reformiranja NPP Islamske vjeronauke čije referentno mjesto je koncept "otvorenog kurikuluma". Zamišljeni kontinuum pristupa planiranju u nastavi definiraju dvije krajnje tačke: transmisivna programska orijentiranost i transformacijsko-transakcijska programska orijentiranost.

Rezultati istraživanja pokreću sljedeća pitanja: Da li je vjeronaučni kurikulum dosegao konceptualno kapacitiranost "otvorenog kurikuluma"? Da li je vjeronaučni kurikulum smješten unutar stvarnih životnih pojava? Koliko je u vjeronaučnom kurikulumu ostvaren intenzitet poticanja na kritičko promišljanje i govor, dakle, da li je postignut intenzitet, dubina i relevantnost na razini ekvivalencije s drugim školskim predmetima?

Pregled razvoja ideje i realizacije udžbenika Islamske vjeronauke apstrahira suštinsko istraživačko pitanje: Kakva je priroda odnosa između udžbenika Islamske vjeronauke i nastavnikove pedagoške koncipiranosti? Pokrenuta pitanja ukazuju na prostor traženja priloga za odgovor. Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini, njen visokoškolski segment, predstavlja sistemске izvore dijela limitiranosti ambicije Islamske vjeronauke u školskom prostoru.

Profesionalni profil vjeroučitelj(ic)a

Tokom akademske 1992. -1993. godine uslijed uvođenja Islamske vjeronauke u javne škole u BiH javila se potreba sa otvaranjem novih institucija, odnosno novih studijskih odsjeka unutar postojećih institucija koje će biti odgovorne za **akademske obrazovanje** budućih vjeroučitelja.

"[...] naša institucija je osnovana 93. godine, u septembru [...] nismo mogli reagirati na nešto što će tek se dogoditi, dakle mi smo reagirali na ono što se već dogodilo znate. I upravo zbog toga što smo bili svjesni da nemamo kadra da nema ko predavati vjeronauku da ćemo kompromitirati tu ideju čak, ukoliko ne budemo na pravi način djelovali znate." EI1 (R288-293)

Broj studenata koji su htjeli upisati Islamski pedagoški fakultet⁸, Odsjek za Islamsku vjeronauku je bio znatno veći za razliku od danas.

"Mi smo tada imali[...] prijemne koji su bili vrlo dobro organizirani i tada se javilo na konkurs, [...] nekoliko puta više studenata, kandidata nego što smo ih mogli primiti. I to su generacije bile, briljantne generacije. Mi smo [...] u jednoj generaciji imali možda više kvalitetnih studenata nego što ih sada imamo u nekoliko generacija i to može da na prvi pogled izgleda protivrječno, paradoksalno kako 93. kraj 93., devedeset četvrta godina, kako, jednostavno interes je postojao nevjerojatno. [...] Danas se nažalost ne možemo time pohvaliti i ono što mene zabrinjava, ja to savremena na vrijeme kažem upozoravajući govorim o tome, da danas imamo vrlo nekvalitetne kandidate, kandidate na ovom studiju vjeronauke i to je nešto naravno što zabrinjava. EI1 (R329-293)

"Pa danas je sve manje i manje (kandidata), upravo zbog nedostatka da kažem radnog mjesta, nedostatka radnog mjesta i smanjenja brojeva učenika u školama i ovaj zbog manjka časova jednostavno." EI3 (R103-105)

"Mislim da trebamo malo više pažnje posvećivati ja bih rekao i promoviranju kako tih vrijednosti tako zapravo i samoga tog poziva znate, značaj vjeronauke u školi, evo sad smo maloprije govorili o nekim o njenim ja se nadam vrlo afirmirajućim dimenzijama a onda bismo mogli malo raditi i na atraktivnosti samoga studija znate, mislim studij treba da bude mnogo savremeniji. Treba da bude trebamo tu malo više raditi možda da ponudimo i dvopredmetni studij znate i tako dalje, ali u svakom slučaju to je zadaća koju moramo imati na umu i na koju bismo trebali ovih godina pokušati adekvatno odgovoriti." EI1 (R358-364)

Bolonjski proces koji se već nekoliko godina provodi na visokoškolskim ustanovama u BiH predstavlja promjenu paradigme u akademskom obrazovanju stručnjaka različitih profila. Posljedice reformi očigledne su ne samo u pogledu na izmijenjenu strukturu studija već i u novim zahtjevima, koji se postavljaju kako pred studente tako i pred nastavni kadar.

"radi se o tome da smo mi napustili jednu paradigmu dakle na kojoj smo se obrazovali, na kojoj je bilo upostavljeno visoko obrazovanje kod nas, a zapravo nismo stasali, nismo dovoljno bili pripremljeni za prihvatanje nove paradigme. I mi se sada dakle ovo što se sada kod nas zove Bolonjski proces to je nešto što je između. Između onoga što jeste, ovaj Bolonja sa svojim standardima i svojim kriterijima i onoga zapravo što smo nekada imali. A to je zapravo najgore, najgora moguća pozicija, dakle pozicija između.

U toj poziciji između događa se ja bih rekao jedna vrsta usuda našega visokoga obrazovanja. I mi ukoliko želimo da budemo samokritični znate moramo se tim suočiti. [...] jer Bolonja je pored ostalog zahtijevala jako mnogo od nas da učimo da mi promijenimo također neke naše paradigme da promijenimo naše psihologije jel tako, da temeljito upoznamo to šta jeste Bolonja." EI1 (R370-384)

"Pa evo, znate, sami ste mogli da zaključite, nisu izjednačeni, ne zato što se to tako hoće, nego zato što škola, ili ministarstava i pedagoški zavodi misle da, da jedan dio posla treba da uradi, urade vjerske zajednice, a opet vjerske zajednice misle da oni pripadaju školi, znate, i tako da, dakle, a onda to je ipak jedno, kako bi rekao novum, jedan fenomen, novi fenomen, znate, i još uvijek postoji ta psihologija da, da im više, možda, pripada margina, znate, nego neki središnji tok, ali mislim da se to polako dovodi u neku ravnotežu i da, da vjerovatno naredne godine bi trebalo da budu godine u kojim bi se izjednačili, i u tom pogledu, nastavnici vjeronauke." EI1 (R413-419)

"dodatna doedukacija se vršila i sad vrši, dakle, putem redovnih seminara koje organizira, ranije su, taj nivo je bio podijeljen, pa su muftijstva na svom nivou organizirala odgovarajuće seminare, naravno angažirajući, dakle, profesorski kadar, jel iz naših resursa (rijaseta) bilo da su to fakulteti Islamski pedagoški fakultet, Fakultet islamskih nauka ili ovi drugi naši fakulteti. Mi smo imali na desetine tokom prethodnih godina namjenskih seminara, recimo edukacija kako kroz vjeronauku recimo raditi na promoviranju borbe protiv droge itd. Mi smo imali saradnje u tom smislu sa ISS-kom ili nekim drugim organizacijama

⁸ U Zenici.

koje su nam u tom pogledu pomagale. Imali smo stručnih seminara koji su na neki način osposobljavali nastavnike vjeronauke da svoj angažman, dakle, na tom odgoju i obrazovanju te djece, proširi izvan onog uvjetno rečenog klasičnog, je li, teološkog ili vjeronaučnog dijela u jednom širem smislu, međutim sad nakon donošenja pravilnika mislim da je ta materija preciznije i normativno regulirana i dalje je nastavnik obavezan pohađati te dodatne edukacijske programe koje organizira rijaset.” EI2 (R: 238–249)

“Dakle vjeroučitelj treba da podliježe svim obavezama nastavničkim kao i svaki drugi nastavnik unutar škole, kad je u pitanju i stručno usavršavanje i obaveza prema školi i rad, jer smo time željeli kazati da vjeronauku smatramo sastavnim djelom obrazovnog sistema i sve ono što se škola, obaveze i prava koja daje, je li obaveze koje traži i prava koja daje prema bilo kojem nastavniku da to bude i prema nastavniku vjeronauke, pa i stručno usavršavanje, uz dodatnu ovu, segment stručnog usavršavanja koji je organizirala Islamska zajednica ili Rijaset i muftijstvo. Vjeroučitelji, bar se takav dojam sticao su imali dvostruka zaduženja u pogledu stručnog usavršavanja, negdje više, negdje manje, jel imali smo mi i muftistava koje su intenzivnije radila na svom nivou sa vjeroučiteljima, al imali smo i onih muftistava gdje se čekalo uvijek sa nivou rijasetu, u svakom slučaju to stručno usavršavanje sa nivou rijasetu, dakle kroz seminare ili neku drugu vrstu edukacije bio je prisutan sve vrijeme. Možda nije na adekvatan način formalno to, ovaj ozvaničeno bilo, sad to imamo i formalno. Naime, donesen je pravilnik o vjeroučiteljima, koji regulira pitanje i stručnog usavršavanja i

sva druga prava i obaveze koje vjeroučitelj, ovaj, ima naspram islamske zajednice i islamska zajednica prema njemu i neke druge opće odrednice koje se otprilike pokrivaju i poklapaju, onaj, unutar njegovog sa nastavničkom.” EI2 (R: 195–209)

Iako su vjeroučitelji aktivni sudionici školskog života, njihov status unutar školskog kolektiva se u posljednje dvije decenije znatno poboljšao, na šta je svakako uticala njihova profesionalizacija kao i donošenje odgovarajućih zakonskih odredbi koji reguliraju pravni status vjeronauke u školama.

“Mi nismo imali u samom početku ili smo imali vrlo malo profesionalno zaposlenih vjeroučitelja. Taj se broj polahko okretao, užurbano je krenuo tek nakon nekoliko ovih generacija svršenika IPF-a i Fakulteta islamskih nauka, religijske pedagogije ili ovog dijela IPF-a, onih teologa koji su se opredijelili za vjeroučitelje i ta borba za njihov status je trajala sve dok nismo, u pravom smislu riječi, sve dok nismo dobili ovaj Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju. Nakon toga su svi kantonalni zakoni ipak usaglašeni u većoj ili manjoj mjeri, usaglašeni u takvoj mjeri da smo mi danas, mislim da možemo kazati, da su naši vjeroučitelji u najvećem procentu ili u maksimalnom procentu u istom statusu kao i i ostali nastavnici.” EI2 (R295–303)

“[...] otprilike možda nakon nekih godinu dana kada je vjeronauka dobila svoj zvanični status i mi smo dobili svoja prava, i mi smo od tada do dan danas ravnopravni, dakle ovaj po pitanju naknada, plaća, regresa, ravnopravni smo.” EI3 (R213–216)

Dobiveni uvidi pokreću potrebu za sistemom istraživanja: Da li je, iako kontinuirana, edukacija

vjeroučitelja bez njene strateške osmišljenosti i nastojanja da se akumuliraju trajniji, relevantni efekti, korisna na razini izazova koji svakodnevno narasta pred vjeroučiteljima? Time se otvara i pitanje nedovoljne konceptualiziranosti Islamske vjeronauke, izazova i za visokoškolske institucije Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, kao sigurnijeg okvira iz kojeg bi proizašle orijentacije za rješenja nagomilanih vjeronaučnih izazova.

Drugo, jednako važno pitanje, vezano uz dinamiku promjena vjeroučiteljskog kadra, jeste pitanje (ne) postojanja ekvivalencije između teoloških ciljeva kolegija u studiju Vjeronauke i vjeroučiteljevih školskih kompetencija. Na prethodno se nadovezuje pitanje proisteklo iz teorijskog osnova komplementarnih razina islama, nepromjenjive i interpretativne: nepromjenjiva ravan – islam kao objavljena religija i nepromjenjiva načela božanskog Zakona (Šari’ah); interpretativna ravan – povijesno-kulturna percepcija, doživljaj, artikulacija u mišljenju i jeziku (Silajdžić, 2006).

Školska vjeronauka je istovremeno izazov za obrazovnu politiku jedne zemlje. Obrazovna politika u Bosni i Hercegovini vrvi sebi imanentnim konceptualnim pitanjima. Jedno od njih u kojem se uveliko reflektira budućnost školskog projektiranja Vjeronauke, jeste i to koja teorijska podloga socijalizacije je ugrađena u obrazovnu politiku. Da li strukturalno-funkcionalno shvatanje, s naglašenom adaptacijskom funkcijom pojedinca sistemu? Ili shvatanje socijalizacije prema Stein (2009) kao doživotnog bidirekcionog procesa razvoja osobe, koji nastaje prilikom produktivnog suočavanja čovjeka sa njegovom okolinom i povratnog djelovanja čovjeka na okolinu, gdje je cilj potpuno razvijen identitet i jedna zajednička praksa djelovanja. Upravo se kroz socijalizaciju u dinamiku ljudskog ponašanja internaliziraju brojni elementi koji su svojstvo društvenog ambijenta u kojem osoba živi.

Literatura

- Bogner, A./ Menz, W. (2002): Das theoriegenerierende Experteninterview - Erkenntnisinteresse, Wissensformen, Interaktion. U: Bogner, A.; Littig, B.; Menz, W. (Hrsg.), Das Experteninterview. Theorie, Methoden, Anwendungen; Opladen: Leske + Budrich, S. 33-70.
- Cohen, L., Manion, L. (2007): *Metode istraživanja u obrazovanju*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Flick, U. (2009): *Qualitative Sozialforschung* 2nd ed., Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag.
- Gläser, J./ Laudel, G. (2006): *Experteninterviews und qualitative Inhaltsanalyse als Instrumente rekonstruierender Untersuchungen*. Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften.
- Horkheimer, M. (1937): Traditionelle und kritische Theorie, *Zeitschrift für Sozialforschung*, VI /1937, str. 243-296.
- Mayring, P. (2000): *Qualitative Inhaltsanalyse*. Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research [On-line Journal], 1(2)
- Razum, R. (2008): *Vjeronauk između tradicije i znakovna vremena*, Zagreb: Glas koncila.
- Silajdžić, A. (2006): Muslimani u traganju za identitetom, Fakultet islamskih nauka i El- Sarajevo: Kalem.
- Stein, M. (2009): *Allgemeine Pädagogik*. UTB-Basics. München/Basel: Ernst Reinhardt Verlag.

الموجز

ديناميكية التوقعات والتغيرات بعد مضي عشرين عاما على إدخال التعليم الدين في المدارس

أدين فييو، ألما بيغاغيتش، محرم عاديلوفيتش، معمر نيمارليا، أزمينا دورميتش

يهدف هذا البحث إلى عرض عملية تطبيق التعليم الديني الإسلامي في المدارس وتطويرها ومساراتها الراهنة. وقد تم توجيه البحث حسب تغيرات عوامل العملية التدريسية (المنهاج التدريسي والكتب المدرسية ووضع المادة المقررة) والطبيعة المهنية للمُدَرِّس أو مُدَرِّسَة مادة التربية الدينية.

وتمثلت استراتيجيات جمع المواد التجريبية باستخدام طريقة مقابلة الخبراء حيث أجريت المقابلات مع الخبراء المعتمدين في سياق عودة التعليم الديني الإسلامي إلى المدرسة: أساتذ الجامعة، ممثل المشيخة الإسلامية في البوسنة والهرسك، ومُدَرِّسَة التربية الدينية. وعند التقويم تم استخدام إجراء التحليل النوعي للمحتوى.

لقد أظهرت نتائج البحث بأن نقطة التحول في الأهمية الشكلية والقانونية لمادة التربية الدينية الإسلامية حدثت سنة ٢٠٠٢، حيث أقر قانون التعليم الأساسي والثانوي الوضع القانوني لمادة التربية الدينية على أنها مادة مدرسية مقررة. ومن جهة أخرى، تعتبر سنة ٢٠٠٢ بداية إصلاح المناهج المدرسية لمادة التربية الدينية الإسلامية، التي تستند إلى مفهوم "المنهاج المفتوح". وتتميز استمرارية مقارنة التخطيط في الدروس في نقطتين نهائيتين: التوجه البرنامجي الانتقالي والتوجه البرنامجي التحويلي. وبالرغم من تحسن الوضع القانوني للمُدَرِّس ومُدَرِّسَات التربية الدينية في النظام المدرسي، في العقدين الأخيرين، فإن قضايا التخطيط الاستراتيجي لتعليمهم الذي يناسب التحديات المتنامية ما تزال قائمة.

الكلمات الرئيسية: البحث النوعي، التعليم الديني الإسلامي، الديناميكية والتغيرات، المنهاج المدرسي، الكتب المدرسية، مُدَرِّسَة ومُدَرِّسَات التعليم الديني.

Summary

DYNAMICS OF CHANGES AND EXPECTATIONS IN TWENTY YEARS PERIOD OF RELIGIOUS STUDIES IN SCHOOLS

Edina Vejo, Elma Begagić, Muharem Adilović, Muamer Neimarlija, Azemina Durmić

The aim of the article is presenting the process of implementation, development and current trends of the Islamic religious studies in schools. The procedure of this research itself was determined by the issue of changes of the comprising elements of the teaching process (namely: teaching plan and program, textbooks and the status of the school subjects and professional profile of religious studies teachers).

As a strategy of gathering the empirical data for the research, the method of expert interview was used. Relevant experts were interviewed in the context of bringing the Islamic religious studies back to schools: university professor, representative of the Islamic Community of Bosnia and Herzegovina and a teacher of religious studies. In the evaluation process the method of qualitative content analysis was used.

The research results indicate that the turning point in formal-status and significance of the Islamic religious studies happened in year the 2003, when the Outline law was passed relating to primary and high-school education regulating the status of Religious studies as a school subject. On the other hand, in the dynamics of Teaching plan and program of Religious studies, the year 2005 marks the beginning of reforms of TPP of Islamic religious studies with the reference to the concept of "open curriculum". Envisioned continuum of the approach in planning the class is defined by the two end points: transmission program orientation and transformation-transaction program orientation. However, even though the status of religious studies teachers within the school system is improved in the last two decades, the issue of strategic definition of their education that would respond to increasing challenges still remains.

Key words: qualitative research, Islamic religious studies, dynamics and changes, Teaching plan and program, textbooks, Religious studies teachers